

Živan Lazović

*DVE VERZIJE EKSTERNALISTIČKOG TUMAČENJA
EPISTEMIČKOG OPRAVDANJA*

APSTRAKT: U ovom članku analiziraju se glavne postavke dve najuticajnije verzije eksternalističkog shvatanja epistemičkog opravdanja, teorija pouzdanosti indikacije (TPI) i teorija pouzdanosti procesa (TPP). Prema TPI, opravdanost verovanja zavisi od toga da li je ono relativno pouzdan indikator javljanja stanja stvari koje ga čini istinitim. Osnovna teza TPP je da opravdanost verovanja zavisi od pouzdanosti kognitivnog procesa putem kojeg je ono formirano. Poređenje ove dve teorije i isticanje njihovih dobrih i loših strana izvršeno je u svetlu opštijih eksternalističkih zahteva da opravdanje: (1) ne mora biti introspektivno dostupno subjektu; (2) ima veze sa istinitošću verovanja u tom smislu što nas češće vodi istini nego pogrešci; i (3) zavisi od uzročne istorije verovanja.

KLJUČNE REČI: epistemičko opravdanje, uzročna istorija verovanja, pouzdanost indikacije, pouzdanost procesa.

1. Uvod

Razlika između internalizma i eksternalizma prisutna je u raznim filozofskim oblastima, od filozofije jezika, preko filozofije duha, do epistemologije.¹ Kada je reč o analizi epistemičkog opravdanja, internalisti i eksternalisti se razlikuju po tome što prvi tvrde da uslovi koji nečije verovanje čine opravdanim moraju toj osobi biti kognitivno dostupni, dok drugi smatraju da opravdanost nečijeg verovanja može biti uslovljena i nekim činionicima u koje ta osoba ne mora imati nikakav uvid.

Svoju tezu internalisti najsažetije obrazlažu pozivanjem na klasičnu definiciju znanja kao istinitog opravdanog verovanja. Pošto je (po toj definiciji) opravdanje nužan uslov znanja, da bi bilo ko uopšte mogao s pravom da kaže da nešto zna, neophodno je da ima uvid u razloge kojima pravda svoje verovanje, i taj uvid bi po pravilu morao biti stečen promišljanjem (refleksijom). Prema internalizmu, dakle,

1 Potpuniji uvid u to kako izgledaju ove dve suprotstavljene epistemološke pozicije može se steći iz: BonJour and Sosa, 2003; Goldberg, 2007.

saznajna tvrđenja tipa “Znam da p ” impliciraju da subjekt ima reflektivno dostupne razloge kojima potkrepljuje svoje verovanje da p .²

Najranije ponuđene i vremenom najuticajnije verzije suprotnog, eksternalističkog stanovišta jesu teorija pouzdanosti indikacije (TPI) i teorija pouzdanosti procesa (TPP).³ Prema prvoj verziji eksternalizma, opravdanost verovanja zavisi od toga da li ga događaji sa kojima je ono uzročno povezano čine verovatno istinitim, odnosno da li je ono relativno pouzdan indikator javljanja stanja stvari koje ga čini istinitim. Prema drugoj verziji, pak, opravdanost verovanja zavisna je od pouzdanosti kognitivnog procesa putem kojeg je ono formirano, odnosno od toga da li ovaj proces češće vodi istinitim nego lažnim verovanjima.⁴

Moglo bi se reći da su sledeće tri ideje u osnovi svake eksternalističke analize epistemičkog opravdanja:

(E1) Opravdanje ne mora biti introspektivno dostupno, odnosno subjekt može imati opravdano verovanje a da nema reflektivni uvid u uslove koji njegovo verovanje čine opravdanim.

(E2) Opravdanje ima veze sa istinitošću verovanja, što znači da doprinosi ostvarenju glavnog sazajnog cilja: uvećanju broja tačnih i smanjenju broja pogrešnih verovanja.

(E3) Za opravdanost verovanja relevantno je njegovo uzročno poreklo.

Detaljnije razmatranje ovih ideja pokazaće da se bar neke od njih mogu interpretirati na dva različita načina. Tumačeći ih različito, TPI i TPP dolaze do različitih objašnjenja epistemičkog opravdanja.

(1) Kao što smo na samom početku istakli, glavna tačka razilaženja između internalizma i eksternalizma jeste pitanje da li subjekt mora imati aktualni ili bar potencijalni uvid u uslove (razloge) koji opravdavaju njegova verovanja. Dok internalizam zahteva takav uvid, polazna teza eksternalizma je da uslovi koji neko verovanje čine opravdanim ne moraju biti kognitivno dostupni subjektu. Pod kognitivnim uvidom i kognitivnom dostupnošću obično se podrazumeva sposobnost subjekta da isključivo putem promišljanja relevantnih faktora koji utiču na epistemički status verovanja ustanovi da li je verovanje opravdano ili ne:

“... u tom smislu, uslov za pozitivan epistemički status verovanja jeste internalistički ako i samo ako subjekt ima poseban epistemički pristup tome da li je uslov zadovoljen ili ne; u suprotnom, uslov je eksternalistički. Subjekt ima takav pristup nekoj činjenici ukoliko je u stanju da samo putem promišljanja ustanovi da li je ona prisutna ili ne. Tako je tipičan internalistički uslov za S -ovo verovanje da p da S učini sve što može da ispuni svoje intelektualne

2 O teškoćama sa kojima se internalizam suočava, vidi: Lazović, 2009.

3 Armstrong, 1973; Goldman, 1979.

4 O ove dve teorije i o njihovim zastupnicima opširnije sam pisao u: Lazović, 1995.

obaveze prilikom verovanja da p . Tipičan eksternalistički uslov bio bi da je S -ovo verovanje da p formirano na pouzdan način.” (Bergmann, 1997 : 400)

Valja imati u vidu da autori koji zastupaju eksternalističko tumačenje opravdanja po pravilu ne tvrde da uslovi koji opravdavaju verovanje *nisu* kognitivno dostupni, već samo to da subjekt može imati opravdano verovanje a da nije u stanju da promišljanjem epistemičkog statusa svog verovanja ustanovi da li je ono opravdano ili ne. Kao primer može nam poslužiti neko opažajno verovanje. Recimo, oko podneva jednog poznojesenjeg dana posmatram kroz prozor svoje radne sobe i vidim (formiram verovanje) da je lišće na brezi požutelo i počelo da opada. Prema eksternalisti, za opravdanost mog verovanja da je lišće na brezi požutelo i počelo da opada svakako da je relevantan vizuelni opažaj koji u tom trenutku imam, ali i neke spoljašnje okolnosti u koje ne moram imati kognitivni uvid (uzročna veza između objekta i opažaja, funkcionisanje čula vida i sl.) a koje ovom mom opažaju obezbeđuju verodostojnost.

Ovakvo tumačenje opravdanja ostavlja mogućnost da subjekt i kada pažljivo promišlja epistemički status svog verovanja donese pogrešan sud o njegovoj opravdanosti.⁵ U ovoj posledici mnogi autoru vide glavnu prepreku za adekvatno povezivanje epistemičkog opravdanja i epistemičke obaveze (prihvatanja ili odbacivanja verovanja) koja bi trebalo da iz opravdanosti proističe. Prema njihovom mišljenju, normativni aspekt nečijeg opravdanog verovanja zavisi upravo od toga kakav sud o opravdanosti bi ta osoba donela posle pažljivog promišljanja epistemičkog statusa verovanja; od toga bi bar trebalo da zavisi da li će ta osoba postupiti racionalno i prihvatiti ili odbaciti verovanje. Drugim rečima, subjekt ima epistemičku obavezu da veruje da p ukoliko bi posle pažljivog promišljanja epistemičkog statusa ovog verovanja (razloga za i protiv) procenio da je ono opravdano; ako bi doneo suprotan sud, on bi imao epistemičku obavezu da ovo verovanje odbaci. Bez detaljnijeg upuštanja u tu temu, samo ćemo napomenuti da ima razloga koji pokazuju da je ovo mišljenje pogrešno i da pitanje epistemičke obaveze u vezi sa opravdanošću verovanja ne zavisi od toga kakav bi sud sam subjekt doneo;⁶ mogućnost da subjekt donese pogrešan sud o opravdanosti svojih verovanja sama po sebi ne predstavlja prepreku eksternalističkom povezivanju epistemičkog opravdanja i epistemičke obaveze.

(2) Povezanost opravdanja sa istinom obično se tumači pomoću pojma verovatnoće istinitosti verovanja: uslovi koji opravdavaju neko verovanje postižu to tako što u odgovarajućem stepenu (recimo, bar u rasponu od 1/2 do 1) čine verovatnom istinitost verovanja. Tako drugu ideju interpretira i Džon Polok, ističući da se eksternalisti oslanjaju na to što:

5 Cf. Goldman, 1986 : 73

6 Upor. Lazović, 2009.

“... želimo da naša verovanja budu verovatna – nećemo prihvatiti neko verovanje ukoliko nije verovatno. ... Verovatnoća nekog verovanja, ili pouzdanost kognitivnog procesa kojim je ono formirano, nisu neposredno dostupni subjektu. Dakle, na prihvatanje eksternalističke teorije opravdanja delom smo podstaknuti upravo eksternalističkim tumačenjem verovatnoće.” (Pollock, 1974 : 93)

Prema eksternalizmu, uslovi koji neko verovanje čine opravdanim objektivno su (ili činjenički) povezani sa istinom tako da nam epistemičko opravdanje može poslužiti kao sredstvo za ostvarenje glavnog epistemičkog cilja: postizanje što većeg broja istinitih i eliminacija lažnih verovanja. Dve verzije eksternalizma kojima ćemo se ovde baviti različito shvataju ovu instrumentalnu ulogu opravdanja. TPI ovu ulogu tumači po analogiji sa instrumentima koji nam služe za očitavanja izvesnih stanja ili promena u sredini; kao što ispravan termometar relativno pouzdano očitava spoljašnju temperaturu, tako i epistemičko opravdanje na relativno pouzdan način ukazuje na istinitost verovanja (i to zahvaljujući činjenici da je u datim okolnostima čini visoko verovatnom). Prema TPP, pak, opravdanje je uzročno sredstvo za ostvarenje epistemičkog cilja u tom smislu što će nas pouzdani saznavni procesi češće voditi istinitim nego pogrešnim verovanjima.

(3) Ipak, obe ove verzije eksternalizma polaze od pretpostavke da epistemički status verovanja proističe iz načina na koji je ono formirano, odnosno njegove uzročne istorije. Bez upuštanja u složena filozofska pitanja o pojmu uzročnosti i tipovima uzročnih veza, ovde ćemo imati u vidu uzročnu vezu između pojedinačnih događaja koja se može okarakterisati na sledeći način: jedan događaj a uzrok je nekog drugog događaja b u trenutku t ukoliko je element skupa događaja K koji vremenski prethodi događaju b , dovoljan je za javljanje b i ne bi doveo do javljanja b da ne sadrži a kao element. U tom smislu, događaj a je deo uzročne istorije događaja b ukoliko je ili uzrok b ili je uzrok nekog od događaja koji su članovi skupa K . Na primer, pritiskom na prekidač (a) uključujem kompjuter i na monitoru se pojavljuje desktop (b). Očigledno je da je događaj a uzrokovao javljanje b jer sam pritiskanjem prekidača uzrokovao niz događaja koji je doveo do pojavljivanja desktop-a na monitoru. Takođe je očigledno da su osim događaja a u uzrokovanju događaja b učestvovali još neki događaji, recimo dotok električne energije kroz kablove preko kojih se kompjuter i monitor napajaju iz strujne mreže, funkcionisanje pojedinih hardverskih komponenti itd.

Zašto eksternalisti toliko drže do toga da su uzročno poreklo i uzročna istorija ključni za epistemički status verovanja? Prvo, izgleda da nije sporno da način na koji neko verovanje nastaje može da utiče na njegov epistemički status: za verovanja koja formiramo dok haluciniramo, sanjamo ili kada smo izloženi sugestivnoj hipnozi ne bismo bili skloni da kažemo da su opravdana čak ni ukoliko su istinita. Takođe, izgleda da ima verovanja koja su opravdana s obzirom na spoljašnje

okolnosti i način na koji su formirana, a da subjekt pritom nije u stanju da izloži razloge zbog kojih ih smatra opravdanim: kada formira verovanje o godištu vina, vrsni enolog to čini zahvaljujući izoštrenim gustativnim sposobnostima i dugogodišnjoj praksi koji ga češće vode tačnim nego pogrešnim procenama, a ne putem promišljanja razloga i izvođenja zaključaka. Konačno, pošto je opravdanje po pretpostavci logički nezavisno od istinitosti, čak ni verovanje u tautologije nije opravdano samom činjenicom da je reč o nužnim istinama, već je važno i to kako smo poverovali u njihovu istinitost (nije svejedno da li smo kod neke složene logičke formule samo impresionirani simbolima i njenom formom, ili smo poverovali svom prijatelju matematičaru na reč, ili smo sami dokazali da je ona tačna za sve kombinacije istinosnih vrednosti sastavnih iskaza).⁷

Preostaje još da se vidi u kom smislu opravdanje verovanja zavisi od njegove uzročne istorije. Jedno moguće tumačenje bilo bi da neki događaj može doprineti opravdanosti verovanja jedino ukoliko je deo uzročne istorije tog verovanja. Prema ovom tumačenju, za opravdanje bi bili relevantni samo oni uslovi koji imaju uzročnu ulogu u nastanku verovanja. Ovako formulisana, teza je po svojoj prilici prejak jer se mogu naći protivprimeri koji pokazuju da učešće u uzročnoj istoriji nije nužan uslov za doprinos opravdanosti verovanja.⁸ Ipak, svi eksternalisti su skloni da smatraju da je u tipičnim slučajevima uticaj nekog faktora na opravdanost verovanja zavisian između ostalog i od uzročne delotvornosti tog faktora u nastanku verovanja. Za razliku od pobornika TPI, zastupnici TPP važnije mesto dodeljuju *tipu* uzročne istorije verovanja nego pojedinačnim događajima zastupljenim u uzročnom lancu; prema njihovom mišljenju, da bi neko verovanje bilo epistemički opravdano, ono mora biti formirano na odgovarajući način, tačnije, mora biti rezultat *pouzdanog* saznajnog procesa.⁹

2. Teorija pouzdanosti indikacije (TPI)

Obe verzije eksternalizma kojima se ovde bavimo koriste pojam pouzdanosti, ali u donekle različitom smislu. Dok TPP pouzdanost pripisuje saznajnom procesu kao statistički određeno obeležje zahvaljujući kojem se on može koristiti za for-

7 Cf. Goldman, 1986 : 81-95.

8 Vidi Lehrer, 1974 : 123-125.

9 Kada je u pitanju potreba da se sačuva veza između epistemičkog opravdanja i epistemičke obaveze, verovatno je neophodno da se kombinuju oba ova tumačenja, odnosno i teza da će učešće u uzročnoj istoriji biti bar dovoljan uslov da neki događaj bude relevantan za epistemički status verovanja, i teza da je za opravdanost verovanja neophodno još i to da su ona formirana na odgovarajući način. Uprkos očekivanjima pobornika TPP, TPI ima bolje izgleda da uskladi ove dve pretpostavke i uspešno objasni vezu između epistemičkog opravdanja i epistemičke obaveze.

miranje verovanja koja su pretežno istinita, TPI o pouzdanosti govori kao o obeležju pojedinačnog verovanja: zahvaljujući uzročnim okolnostima svog nastanka i relaciji prema stanju stvari na koje se odnosi (koje ga čini istinitim), opravdano verovanje je pouzdan indikator javljanja tog stanja stvari.¹⁰ Dalje poređenje ova dva stanovišta možemo ilustrovati na nekoliko primera.

Uzmimo prvo dva primera u kojima neko dolazi do verovanja čija opravdanost zavisi od drugih njegovih verovanja:

(S₁) Petar veruje da se pre nekoliko noći u okolini Kraljeva desio zemljotres. Ovo verovanje zasnovao je na verovanjima da ga je te noći probudilo podrhtavanje zgrade prouzrokovano zemljotresom i da su mediji tačno izvestili o žarištu zemljotresa. Oba ova verovanja su istinita i opravdana, pa su u datim okolnostima dovoljna da njegovo verovanje da se u okolini Kraljeva desio zemljotres učine veoma verovatno istinitim. Složili bismo se da je ovo Petrovo verovanje epistemčki opravdano.

(S₂) Marija veruje da nam predstoji veoma oštra zima. Ona ovo verovanje zasniva na tome što je njena najbolja prijateljica ubeđena da će predstojeća biti zima izuzetno hladna i na tome što veruje da je ovaj novembar u proseku najtopliji u poslednjih nekoliko godina. Oba ova verovanja su tačna i opravdana, ali izgleda da nisu dovoljna da njeno verovanje o tome da će zima biti izuzetno oštra učine veoma verovatno istinitim. U opisanim okolnostima, ovo njeno verovanje bismo smatrali epistemčki neopravdanim.

Uzmimo još i dva primera u kojima nečije verovanje bar na prvi pogled epistemčki ne zavisi od drugih verovanja, nego od sadržaja opažajnog iskustva koje ta osoba ima:

(S₃) Marko je izašao na terasu i posmatra okolinu. Napolju pada kiša. Dan je, pogled sa terase je otvoren, a Marko ima normalan vid, skoncentrisan je i nije pod dejstvom nikakvih halucinatornih supstanci. Posmatrajući kišne kapi, on formira verovanje da pada kiša. Rekli bismo da je njegovo verovanje opravdano zato što u opisanim okolnostima to što vidi da pada kiša čini veoma verovatno istinitim njegovo verovanje da pada kiša.

(S₄) U kasnim popodnevnim satima Jelena sedi u svojoj radnoj sobi i posmatra kroz prozor. Na prozorski staklo je ružičasti leptir. Napolju je još uvek dnevno svetlo, prozorsko staklo je čisto i Jelena ima normalan vid. Ipak, ona je još uvek pod dejstvom halucinatornih supstanci koje je konzumirala tokom podneva. Dok gleda kroz prozor, ona vidi ružičastog leptira na simsu i formira verovanje da je na simsu ružičasti leptir. Rekli bismo da je njeno verovanje neopravdano zato što u opisanim okolnostima (usled delovanja halucinogenih supstanci) to što vidi ružičastog leptira na simsu ne čini verovatno istinitim njeno verovanje da se na simsu nalazi ružičasti leptir.

10 Ovu tezu prvi su formulisali Drecke (Dretske, 1971) i Armstrong (Armstrong, 1973)

Glavnu ideju u TPI tumačenju epistemičkog opravdanja Olston izražava na sledeći način:

“... osnov [za verovanje] mora biti takav da čini veoma visokom verovatnoću istinitosti verovanja. Tu je reč o objektivnoj verovatnoći. Svet je takav da je, bar u situacijama u kakvim se obično nalazimo, osnov [za verovanje] pouzdan pokazatelj činjenice u koju verujemo.” (Alston, 1988 : 232)

Sam Olston ima u vidu objektivnu verovatnoću u evidencionom smislu, u kojem je S -ovo verovanje da p u trenutku t verovatno istinito ukoliko je, u odnosu na evidenciju e_1, \dots, e_n koja je S -u dostupna, verovatnoća istinitosti iskaza p veća nego verovatnoća njegove neistinitosti. Za razliku od internalističkog tumačenja, dostupnost se ovde shvata u nešto slabijem smislu koji dopušta da S može na bilo koji raspoloživi način (dakle, ne samo promišljanjem već i, recimo, opažanjem) da utvrdi javljanje osnova za svoje verovanje; važno je samo to da se događaj koji pruža takav osnov može opisati iskazom koji ulazi u evidenciju za dato verovanje, odnosno čiji sadržaj izražava razlog koji opravdava to verovanje. Takođe, evidenciona osnova za verovanje, a sa njom i verovatnoća istinitosti verovanja, može da varira sa otkrićem novih informacija. Konačno, upravo onda kada je verovatnoća istinitosti iskaza p s obzirom na dostupnu evidenciju veća od verovatnoće njegove neistinitosti, možemo reći da je za subjekta opravdano da veruje da p .

Ovako interpretiranu opravdavajuću ulogu evidencije TPI može koherentno da objasni kao ulogu sredstva podesnog za ostvarenje epistemičkog cilja, tj. za postizanje tačnih i izbegavanje pogrešnih verovanja. Ponuđeno objašnjenje u skladu je sa našim intuicijama u primerima (1–4): svedočanstvo kojim raspolažemo opravdava subjektovo verovanje u primerima u kojima ga čini verovatno istinitim (1 i 3), dok to ne uspeva u primerima u kojima ga ne čini verovatno istinitim (2 i 4). Ono takođe ostavlja prostor i za to da razloži u određnoj formi (izraženi u vidu iskaza) igraju internalističku ulogu, jer se od subjekta očekuje da stiče uvid u epistemički status svojih verovanja kako bi mogao da ih kritički preispituje i reguliše radi postizanja pomenutog epistemičkog cilja.¹¹ Iako sam Olston pokušava da kombinuje internalističko i eksternalističko stanovište, ključno mesto u njegovoj teoriji igra upravo eksternalistička teza da razloži svoju opravdavajuću ulogu postižu tako što učestvuju u uzročnoj istoriji verovanja¹² i u datim okolnostima objektivno čine

11 Ibid., 238.

12 U vezi sa uzročnom istorijom verovanja, ovde se nećemo upuštati u detaljnija razmatranja nekih pitanja koja inače mogu zadati glavobolje eksternalistima: koliko detaljno se mora rekonstruisati uzročni lanac koji vodi do verovanja, koliko se on grana, koje karike u tom lancu su relevantne za epistemički status verovanja a koje prosto imaju uzročnu ulogu u njegovom nastanku itd. Uslov kognitivne dostupnosti rešava bar neka od ovih pitanja: za opravdanje Markovog verovanja da napolju pada kiša relevantni su opažaji koje u tom trenutku ima i kojih

verovatnom njegovu istinitost. Ova teza može se ilustrovati na primeru (S_1). U tom primeru, Petar ima dva verovanja relevantna za opravdanje verovanja da se u Kraljevu tokom noći desio zemljotres; prvo je da ga je tokom noći probudilo podrhtavanje tla, a drugo da su mediji tačno izvestili o epicentru zemljotresa. Oba verovanja su, po pretpostavci, deo uzročne istorije njegovog verovanja da se u Kraljevu tokom noći desio zemljotres. Takođe, u svetlu ta dva verovanja njegovo verovanje o mestu dešavanja zemljotresa jeste veoma verovatno istinito.

Problem za ovakvo objašnjenje opravdavajuće uloge razloga je što se može desiti da subjekt formira verovanje i pravda ga na osnovu jednog skupa razloga, a da kasnije otkrije nove razloge koji utiču na epistemički status tog verovanja. Recimo, Marko prvo nije gledao kroz prozor nego je od svoje sestre, koja se upravo vratila iz šetnje, čuo da napolju pada kiša i na osnovu toga formirao verovanje da napolju pada kiša. Pred nama su dve mogućnosti:

(1) Marku je njegova sestra saopštila istinu i on ima opravdano verovanje da napolju pada kiša. Posle nekog vremena pogledao je kroz prozor i uverio se u to, tako da je ovaj njegov vizuelni opažaj dobio status novog razloga u prilog njegovog ranije formiranog verovanja. Zastupnik TPI može na dva načina da objasni opravdavajuću ulogu novog razloga. On može da ostane pri tome da je Markovo verovanje u t_1 i t_2 istovetno, a da za novi razlog tvrdi da iako nije bio deo uzročne istorije nastanka Markovog verovanja u t_1 , svoju opravdavajuću ulogu još uvek duguje tome što bi u potencijalnoj uzročnoj istoriji verovanja doprineo njegovoj pouzdanosti (da Marko nije ništa čuo od svoje sestre nego je prosto pogledao kroz prozor, video bi i poverovao da napolju pada kiša). Drugi način je da pribegne suptilnijoj identifikaciji verovanja i tvrdi da je u t_2 Marko u stvari formirao novo verovanje (koje se delimično preklapa sa prethodnim) da napolju pada kiša i da je ovo verovanje opravdano u svetlu prethodnog verovanja i dodatnog, vizuelnog svedočanstva. Drugim rečima, i potencijalni razlozi svoju opravdavajuću ulogu stiču delom na osnovu toga što bi u odgovarajućim okolnostima učestvovali u uzročnoj istoriji verovanja i doprineli njegovoj pouzdanosti.

(2) Druga mogućnost je jednoznačnija. Ukoliko je Marka sestra iz nekog razloga slagala a on u to poverovao, prvo, njegovo verovanje neće biti opravdano, i drugo, ako bi u trenutku t_2 pogleda kroz prozor i stekao vizuelno svedočanstvo da napolju pada kiša, Marko bi odbacio prethodno i (pod pretpostavkom da je epistemički racionalan) formirao *novo* verovanje da napolju ne pada kiša.

Bilo kako bilo, primeri ovog tipa pokazuju da za potencijalnu epistemičku relevantnost razloga nije neophodno da su deo aktualne uzročne istorije verovanja, ali će za njihov uticaj za opravdanost nečijeg verovanja biti neophodno da u nekom trenutku postanu deo te istorije, ili bar da mogu biti deo potencijalne uzročne is-

je kognitivno svestan, a nisu neposredno relevantni elektrohemijski procesi koji se odvijaju u njegovom centralnom nervnom sistemu.

torije koja tom verovanju obezbeđuje status pouzdanog indikatora javljanja stanja stvari koje ga čini istinitim.

Oni takođe definitivno potvrđuju neophodnost povezivanja uzročnog i probabilističkog uslova radi potpunijeg objašnjenja opravdavajuće uloge razloga: neki događaj će imati status razloga relevantnog za opravdanost datog verovanja ako, zahvaljujući iskaznom sadržaju razloga i njegovom mestu u aktualnoj ili potencijalnoj uzročnoj istoriji verovanja, utiče na uvećanje ili smanjenje verovatnoće istinitosti tog verovanja. U ovom smislu i potencijalne informacije mogu biti relevantne za epistemički status subjektivih verovanja.

Kako TPI interpretira osnovne ideje eksternalizma (E1–E3)?

Prema (E1), opravdanje ne mora biti introspektivno dostupno, odnosno subjekt može imati opravdano verovanje a da nema promišljeni uvid u uslove koji njegovo verovanje čine opravdanim. To posebno važi za adekvatnost opravdanja:

“Da bi moje verovanje da p , koje sam zasnovao na razlogu R , bilo opravdano, sasvim je dovoljno, kao što je i nužno, da R u dovoljnoj meri ukazuje na istinitost p . Uopšte se ne zahteva da ja o toj relaciji bilo šta znam ili opravdano verujem.” (Alston, 1988 : 244)¹³

Kao što smo videli, o relaciji verovatnoće “s obzirom na R , verovatno je da je p istinito” ovde se govori u smislu objektivne verovatnoće, i u nju subjekt ne mora imati neposredan uvid. Recimo, u primeru Markovog posmatranja kiše, Marko će na osnovu svog vizuelnog opažaja formirati verovanje da napolju pada kiša i njegovo verovanje će u datim okolnostima biti veoma verovatno istinito, što ga čini opravdanim, iako on sam ne mora imati uvid u složenu uzročnu istoriju svog opažaja niti u uzročne pravilnosti koje karakterišu relaciju između stanja stvari “pada kiša” i njegovog opažaja koje obezbeđuju da njegov opažaj pouzdano ukazuje na to da zaista pada kiša; u datim okolnostima, za pouzdanost njegovog opažaja i opravdanost verovanja da pada kiša dovoljno je (i nužno) da su takve uzročne pravilnosti objektivno prisutne u nastanku njegovog opažaja.

Prema (E2), opravdanje mora biti povezano sa istinitošću verovanja i samim tim može poslužiti kao sredstvo za ostvarenje glavnog epistemičkog cilja, dolaska do što većeg broja tačnih i eliminisanja pogrešnih verovanja. Ako se ova njegova instrumentalna uloga shvati kao uloga pouzdanog pokazatelja (indikatora) istinitosti, u smislu u kojem nam položaj živinog stuba na ispravnom termometru pouzdano očitava spoljašnju temperaturu, TPI predstavlja adekvatnu analizu. U tom smislu opravdanje možemo koristiti kao sredstvo za otkriće istine isto onako kao što ispravan termometar koristimo za utvrđivanje spoljašnje temperature jer nam, kada raspoložemo svedočanstvom, uvid u verovatnoću istinitosti verovanja omogućuje da verovanje prihvatimo ili odbacimo, zavisno od toga da li je verovatnija

13 To je ujedno način da se spreči tzv. internalistički regres. Upor. Lazović, 1995.

njegova istinitost ili lažnost. Ako se, međutim, zahteva da opravdanje igra ulogu uzročnog sredstva u postizanju epistemičkog cilja, TPI ne pruža adekvatnu analizu zato što čak i ako su sva naša verovanja opravdana u tom smislu što je verovatno da su istinita, ništa ne garantuje da će dugoročno gledano većina tih verovanja zaista biti istinita. Opravdanje u smislu u kojem ga definiše TPI ne može da posluži kao uzročno sredstvo za ostvarenje epistemičkog cilja. TPI predstavlja prihvatljivu teoriju opravdanja jedino ukoliko se instrumentalna uloga opravdanja za postizanje epistemičkog cilja shvati po modelu pouzdane indikacije. Očigledno je da će za TPP važiti obrnuto, odnosno ona će biti prihvatljiva jedino ukoliko se instrumentalna uloga opravdanja tumači kauzalno. U tome se ispoljava jedna od glavnih razlika između ove dve eksternalističke teorije.

Preostala je treća eksternalistička ideja (E3) da epistemički status verovanja mora da zavisi od njegove uzročne istorije. TPI je u duhu ove ideje zato što i od aktualnih i od potencijalnih opravdavajućih razloga zahteva da su deo uzročne istorije verovanja.

Pogledajmo kako TPP analizira epistemičko opravdanje i kako se u okviru te verzije eksternalizma mogu protumačiti osnovne postavke (E1–E3).

3. Teorija pouzdanosti procesa (TPP)

Prvu potpuniju artikulaciju TPP nalazimo u članku Elvina Goldmana (Alvin Goldman) “Šta je opravdano verovanje?”. Osnovna teza koju Goldman u tom članku formuliše i brani jeste da je neko verovanje opravdano ukoliko je dobijeno putem pouzdanog ili uslovno pouzdanog procesa formiranja verovanja.¹⁴

TPP drugačije interpretira polazne postavke eksternalizma u odnosu na TPI. Kao što smo videli, glavna razlika je u tumačenju opravdanja kao uzročnog sredstva za ostvarenje epistemičkog cilja. S obzirom na to da je definisano preko pojma pouzdanog procesa, od opravdanja se zahteva da stvarno donosi više tačnih nego pogrešnih verovanja, a ne samo da ukazuje na verovatnu istinitost verovanja. Ova razlika ispoljava se u razvijenijoj analizi opravdanja i opravdavajućih razloga.

Pogledajmo Markovo verovanje da napolju pada kiša. Prema TPP, ono je opravdano zato što je kognitivni proces putem kojeg je formirano pouzdan; u datim okolnostima, to je proces vizuelnog opažanja posredstvom kojeg spoljašnji stimuli izazivaju odgovarajuće osećaje i preko njih verovanje. Kod Jelene je situacija potpuno drugačija: ona do verovanja da je na prozorskom simsu ružičasti leptir dolazi procesom koji je nepouzdan, jer ga ne formira na osnovu normalnog vizuelnog opažanja, već pod dejstvom halucinogenih supstanci.

14. Goldman, 1979 : 10.

Uprkos jednostavnoj polaznoj tezi, stvari se komplikuju kada postavimo pitanje šta se podrazumeva pod procesom formiranja verovanja i pod kojim uslovima je neki proces aktualno ili kondicionalno pouzdan.

Goldman kognitivni proces formiranja verovanja zamišlja kao funkciju:

“Pod ‘procesom’ ćemo podrazumevati neku funkcionalnu operaciju ili proceduru, tj. nešto što preslikava izvesna stanja stvari – ‘inpute’ – u neka druga stanja stvari – ‘outpute’. U našem slučaju, autputi su verovanja u istinitost ovog ili onog iskaza. Ovako shvaćen, proces je *tip* koji ima primenu u *pojedinačnim slučajevima*.”¹⁵

Funkcionalno određenje kognitivnog procesa podrazumeva skup izvesnih objekata ili događaja, koji imaju ulogu potencijalnih inputa, takvih da kada se proces primeni na neki od njih, on u vidu autputa daje određeno verovanje. Primeri takvih tipova procesa formiranja verovanja su: rasuđivanje, sećanje, opažanje, priželjkivanje, nagađanje i dr.

Za razliku od procesa definisanih kao tipova, procesi kao pojedinačni slučajevi su deo stvarne uzročne istorije verovanja. Ako malim latiničnim slovom k označimo pojedinačni slučaj tipa kognitivnog procesa K , sa a označimo input a sa Vp subjektovo verovanje da p , proces formiranja određenog verovanja možemo shematski prikazati na sledeći način:

$$k(a) \rightarrow Vp$$

Imajući u vidu da je uzročna istorije verovanja često dosta složena i uključuje više karika, postavlja se pitanje koje delove te istorije (koje karike) ćemo smatrati *procesom* k ?

Dva su moguća rešenja. Prvo je da čitav uzročni lanac treba smatrati procesom formiranja verovanja. Prema ovom predlogu, proces Markovog formiranja verovanja da napolju pada kiša uključivao bi sve karike koje se dešavaju u njegovom centralnom nervnom sistemu i svesti a koje uzročno prethode verovanju: nadražaje čulnih receptora, prenošenje informacija kroz neuronske puteve, aktiviranje neuronskih centara u mozgu, opažajno iskustvo.

Problem sa ovako inkluzivnim određenjem je što se gubi granica između inputa i procesa koji se na njega primenjuje. Kako je sačuvati? Goldman je ne povlači precizno. On jedino primećuje da bi pod inputima kognitivnih procesa trebalo podrazumevati “*kognitivne događaje*, tj. događaje koji se dešavaju u neurofiziološkom sistemu organizma”.¹⁶ Ovo određenje nije od velike koristi jer je i sam proces formiranja verovanja kognitivni događaj koji se odvija u neurofiziološkom sistemu organizma. Radi dodatnog razjašnjenja, Goldman nudi listu događaja koji mogu biti inputi: verovanja, opažajna iskustva, sećanja, želje, nadanja itd. Na osnovu ove liste

15 Ibid.

16 Ibid. 12.

moglo bi se zaključiti da kao inputi mogu da figuriraju konkretna mentalna stanja subjekta koja su ujedno introspektivno dostupna.

Ovakvo određenje inputa deli uzročnu istoriju verovanja u dva oštro razdvojena segmenta. Prvi segment obuhvata introspektivno dostupna mentalna stanja koja se javljaju kao inputi u procesu formiranja verovanja (kod Marka su to oseti i opažaji koje ima tokom posmatranja kiše kako pada). Drugi segment sastoji se od ostalih događaja koji uzročno doprinose nastanku verovanja, ali koji subjektu nisu introspektivno dostupni jer se dešavaju na nivou njegovog centralnog nervnog sistema. Ako bismo želeli da sačuvamo razliku između procesa i inputa, onda bi proces formiranja ili nastanka verovanja trebalo da tražimo u ovom segmentu uzročne istorije verovanja.

Proces određen kao tip obuhvata pojedinačne slučajeve procesa koji su međusobno u odgovarajućem pogledu slični (recimo, kao u primeru sa Markom, vizuelno opažanje). Ova relacija važna je za TPP jer je pouzdanost procesa u funkciji ishoda (istinitih i pogrešnih verovanja) kojima rezultiraju pojedinačni slučajevi njegove primene.

Tipove kognitivnih procesa formiranja verovanja možemo podeliti na osnovu toga da li su *zavisni* ili *nezavisni* od drugih verovanja, odnosno da li uključuju ili ne kao inpute.¹⁷ U našem primeru (S_1), Petar je koristio prvu vrstu kognitivnog procesa: do verovanja da se u Kraljevu desio zemljotres on je došao tako što je kao input koristio dva verovanja, da je tokom noći osetio podrhtavanje tla i da su mediji objavili tačnu informaciju o epicentru zemljotresa. Svi kognitivni procesi koji sadrže zaključivanje spadaju u prvu vrstu procesa. U primeru (S_3), Marko je do svog verovanja da napolju pada kiša došao procesom koji je nezavisan od drugih verovanja, jer je za input imao samo vizuelni opažaj. Ova razlika pokazuje se važnom s obzirom na to da pojam aktualne pouzdanosti nije prikladan za kognitivne procese koji kao inpute uključuju druga verovanja; da bi se u skladu sa TPP objasnila opravdanost verovanja dobijenih ovakvim procesima, neophodan je pojam *kondicionalne* pouzdanosti.

Pod kojim uslovima je neki kognitivni proces pouzdan?

Prema Goldmanu, kognitivni proces koji ne zavisi od prethodnih verovanja jeste pouzdan ukoliko proizvodi više tačnih nego pogrešnih verovanja.¹⁸ Iako ovo tumačenje pouzdanosti na prvi pogled izgleda sasvim prihvatljivo, neophodno je razjasniti nekoliko dodatnih pitanja. Prvo, da li ono važi samo za tipski određene procese ili je primenljivo i na pojedinačne slučajeve. Odgovor na ovo pitanje svakako zavisi od nivoa opštosti na kojem je proces specifikovan; kod striktno shvaćenog pojedinačnog slučaja korišćenja nekog saznajnog procesa teško da može biti govora o pouzdanosti u smislu prevage broja tačnih u odnosu na broj pogrešnih verovanja,

17 Ibid. 13.

18 Ibid. 10.

jer je svaki takav slučaj primene jedinstveno određen konkretnim okolnostima (kao što pokazuju primeri S_1 – S_4 , te okolnosti uključuju subjekte verovanja i prostorno-vremenske koordinate). O pouzdanosti kognitivnog procesa u pojedinačnom slučaju ima smisla govoriti samo ukoliko se ona tumači kao izvedena iz pouzdanosti nekog tipa tog procesa specifikovanog na opštijem nivou.

Kao što smo imali priliku da vidimo u preuzetom citatu, Goldman se opredeljuje za pouzdanost *tipa* procesa. Problem je što onda pouzdanost kognitivnog procesa zavisi od toga kako je i na kom nivou opštosti proces specifikovan; recimo, vizuelno opažanje pouzdano je u okolnostima kao što su Markove (S_3), ali neće biti pouzdano u nekim drugim okolnostima (kao što su okolnosti S_4 u kojima se našla Jelica, ili vizuelno opažanje na velikoj udaljenosti i pri veoma lošem dnevnom osvetljenju). U vezi sa tim je i drugi problem: može se desiti da je proces jednog nivoa opštosti (K_1) pouzdan dok je proces pod koji on potpada i koji je višeg nivoa opštosti (K_2) nepouzdan, i obrnuto. Na primer, vizuelno opažanje je uopšteno uzet relativno pouzdano, ali je vizuelno opažanje objekata na većoj udaljenosti i pri slabom osvetljenju krajnje nepouzdan.

Sledeće pitanje je da li je pouzdanost procesa određena njegovim aktualnim ili potencijalnim korišćenjem. Ako poredimo situacije (S_3) i (S_4), gledano na veoma uopštenom nivou Marko i Jelena za formiranje svojih verovanja koriste isti tipski proces, vizuelno opažanje. Međutim, Marko taj proces koristi u normalnim opažajnim okolnostima, dok je Jelena pod uticajem halucinogenih sredstava. Ako proces specifikujemo na tom nivou, kognitivni proces koji koristi Jelena može se opisati kao vizuelno opažanje pod uticajem halucinogenih sredstava. U tim okolnostima, pod pretpostavkom da je ružičasti leptir zaista sleteo na prozorski sims u trenutku kada Jelena formira verovanje da je on na simsu, kognitivni proces koji ona koristi rezultira tačnim verovanjem. Ako dalje pretpostavimo da je Jelena taj kognitivni proces koristila samo u tom trenutku i nikada više, kao i to da ga niko drugi nikada nije koristio, šta ćemo reći o njenoj pouzdanosti? U svetlu njegove aktualne primene, sledilo bi da je apsolutno pouzdan, što izgleda neprihvatljivo. Utisak je da u proceni pouzdanosti moramo uzeti u obzir i ishode potencijalne primene kognitivnog procesa, uz neko prihvatljivo ograničenje u pogledu domena mogućih situacija koje bi bile relevantne za procenu (napr. u duhu modela mogućih svetova i njihove sličnosti sa aktualnim svetom, to bi mogli biti mogući svetovi koji su dovoljno bliski aktualnom).

Konačno, pitanje je koja srazmera tačnih i pogrešnih verovanja je neophodna da bi proces bio pouzdan. Svakako da bi taj odnos morao biti veći od $1/2$, ali teško da u tom opsegu može biti precizno određen. Najviše što se može tražiti je da bude u rasponu od $1/2$ do 1, budući da ne možemo ni od jednog kognitivnog procesa očekivati da je apsolutno pouzdan.

Uprkos izvesnim nedoumicama, ovo tumačenje opravdanja izgleda prihvatljivo kada je reč o verovanjima koja su dobijena kognitivnim procesima čija pouzdanost ne zavisi od prethodnih verovanja. Međutim, kada govorimo o kognitivnim procesima koji uključuju prethodna verovanja kao inpute, njihova pouzdanost ne može biti merilo opravdanosti dobijenih verovanja, zato što zavisi od istinitosti polaznih verovanja. Recimo, proces dolaska do verovanja putem modus ponensa je formalno valjan, i kad god imamo verovanje da p i da p implicira q , opravdano možemo izvesti q . Ali, pouzdanost ovog postupka suštinski zavisi od toga u koliko slučajeva su antecedentna verovanja tačna; ukoliko su polazna verovanja pretežno netačna, najverovatnije je da će i zaključna verovanja biti pogrešna. Problem je, dakle, što se može desiti da je taj proces u primeni nepouzdan. Ipak, nismo skloni da prihvatimo zaključak da su verovanja dobijena modus ponensom epistemički neopravdana. Zbog toga Goldman kod kognitivnih procesa koji zavise od prethodnih verovanja uvodi dodatni uslov da su polazna verovanja istinita, a proces koji nas pod tim uslovom češće vodi tačnim nego pogrešnim verovanjima kvalifikuje kao kondicionalno pouzdan.¹⁹

Ovde je potrebno istaći da prema TPP opravdanost izvedenog verovanja ne zavisi od logičkih ili evidencionijskih relacija između razloga (inputa) i samog verovanja, već isključivo od pouzdanosti procesa putem kojeg je to verovanje (na osnovu inputa) formirano. U jednostavnom slučaju zaključivanja po modus ponensu, ako S opravdano veruje da p , opravdano veruje da p implicira q i na osnovu ta dva verovanja stiče verovanje da q , opravdanost verovanja da q nema nikakve direktne veze se činjenicom da p implicira q , već samo sa pouzdanošću takvog načina formiranja verovanja. Ovo zapažanje tiče se ne samo logičkih, nego i nekih drugih evidencionijskih relacija kao što su, na primer, probabilističke.²⁰

Goldman ipak dopušta da verovanja koja čine input na jedan način utiču na epistemički status output-verovanja: kada je reč o sazajnim procesima koji uključuju verovanja kao inpute, da bi output-verovanje bilo opravdano, moraju biti opravdana i input-verovanja.²¹ Međutim, i za input verovanja u ovom slučaju važi osnovni princip TPP da su opravdana jedino ukoliko su rezultat pouzdanih ili kondicionalno pouzdanih procesa.

Osnovna teza TPP je, dakle, da neko verovanje svoju opravdanost duguje isključivo pouzdanosti tipa procesa kojim je nastalo. Glavna ideja na kojoj počiva ova teza jeste da je neki tip kognitivnog procesa relevantan za epistemički status S -ovog verovanja da p ako i samo ako je konkretna primena tog tipa procesa bitan deo uzročne istorije S -ovog verovanja da p . Ovu ideju možemo ilustrovati na primeru (S_3): Marko je do verovanja da napolju pada kiša došao tako što je izašao

19 Ibid., 13.

20 Cf. Goldman, 1986 : 84–85; Schmitt, 1981 : 417.

21 Cf. Goldman, 1979 : 14.

na terasu, video da pada kiša i na osnovu tog opažaja formirao verovanje da napolju pada kiša; konkretan primer kognitivnog procesa (posmatranje sa terase pri normalnom dnevnom svetlu) relevantan je za epistemički status Markovog verovanja zato što je bitan deo uzročne istorije Markovog verovanja (bez njega u datim okolnostima Marko ne bi verovao da napolju pada kiša) i zato što pripada tipu procesa “vizuelno opažanje (u normalnim, epistemološki povoljnim okolnostima)” koji je pouzdan (češće vodi istinitim nego pogrešnim verovanjima o lokaciji i osobinama fizičkih objekata).

Ovako formulisana osnovna teza TPP se relativno lako primenjuje u jednostavnijim slučajevima, ali nailazi na izvesne teškoće u složenijim situacijama. Navešćemo bar dve:

1. Za epistemički status nekog konkretnog verovanja obično je relevantno više tipove kognitivnih procesa (ne samo jedan). Iako ovo ne izgleda tačno kada su u pitanju kognitivni procesi koji ne iziskuju prethodna verovanja, svakako je tačno kod procesa koji uključuju neka prethodna verovanja, recimo kod rasuđivanja. Primer imamo u situaciji (S_1), u kojoj Petar dolazi do verovanja da se pre nekoliko noći u okolini Kraljeva desio zemljotres zato što je te noći osetio podrhtavanje zgrade prouzrokovano zemljotresom i što je posle toga u dnevnoj štampi pročitao informaciju o žarištu zemljotresa. Oba ova input-verovanja su opravdana zato to su rezultat pojedinačnih slučajeva pouzdanih tipova procesa (taktilni oset i čitanje dnevne štampe). Očigledno je da je pouzdanost ova dva tipa procesa relevantna i za opravdanost njegovog verovanje da se zemljotres desio u okolini Kraljeva. U još složenijim primerima, broj kognitivnih procesa čija pouzdanost je relevantna za epistemički status datog verovanja svakako može biti i veći.

2. Sporna je pretpostavka da svaki konkretan primer primene ili korišćenja kognitivnog procesa za formiranje nekog verovanja može da pripada samo jednom tipu procesa. Štaviše, izgleda da se svaki takav primer može podvesti pod više različitih tipova procesa čija pouzdanost varira. Na ovaj momenat ukazali su Koni i Feldman, nazivajući ga *problemom generalnosti* procesa.²² Na primer, jedan isti pojedinačni proces kao što je Petrovo formiranja verovanja da napolju pada kiša može se, zavisno od načina na koji ga opišemo, podvesti pod više različitih tipova kognitivnih procesa: proces koji je započeo vizuelnim opažanjem pri normalnom dnevnom svetlu, proces koji je započeo delovanjem svetlosnih talasa na subjektovo čulo vida i javljanjem retinalne slike, proces koji uključuje vizuelno opažanje objekata na određenoj prostornoj distanci itd.

Glavna teškoća uticaja više različitih tipova kognitivnih procesa na epistemički status datog verovanja je što oni mogu imati različit stepen pouzdanosti, a neki od njih čak mogu biti veoma nepouzdana. Kako ćemo onda utvrditi da li je dato verovanje opravdano ili ne? Na osnovu čega ćemo se opredeliti samo za jedan tip

kognitivnog procesa čija pouzdanost je relevantna za procenu epistemičkog statusa verovanja? Da bi odgovorila na ova pitanja i rešio problem generalnosti, TPP mora da ponudi neki načelni kriterijum za određivanje tipa procesa čija pouzdanost je relevantna za procenu epistemičkog statusa verovanja dobijenog njegovom primenom. Mnogi eksternalisti pokušali su da reše ovaj problem²³ ali u tome nisu baš imali puno uspeha. Ipak, ovde se time nećemo baviti. Pretpostavićemo prosto da je teškoća rešiva na jednoj intuitivnoj ravni na kojoj obično postoji slaganje oko opisa onog tipa kognitivnog procesa koji je instanciran u datim okolnostima i relevantan za procenu epistemičkog statusa njime dobijenog verovanja. Na primer, složili bismo se da je vizuelno opažanje objekata na relativno bliskom odstojanju, pri dnevnom osvetljenju i u normalnim okolnostima tip procesa koji je u (S_3) Petar koristio za sticanje verovanja da napolju pada kiša i da je taj tip kognitivnog procesa pouzdan za razliku od tipa procesa koji se odvija u sličnim spoljašnjim okolnostima, ali uključuje subjektivno prethodno konzumiranje halucinogenih sredstava (situacija [S_4]).

Vratimo se glavnoj temi i pogledajmo kako TPP ispunjava osnovne eksternalističke zahteve E1–E3.

Kao i ostale verzije eksternalizma, i TPP poriče da opravdavajuća uloga i adekvatnost svedočanstva moraju biti introspektivno dostupni subjektu o čijem verovanju je reč (E1); subjekt svakako ne mora imati kognitivni uvid u pouzdanost ili kondicionalnu pouzdanost saznavnog procesa pomoću kojeg je formirao to verovanje. Ističući taj momenat, Goldman primećuje da “kao što može znati a da ne zna da zna, subjekt može imati opravdano verovanje a da ne zna (ili nema opravdano verovanje) da je ono opravdano.”²⁴ Kada je u pitanju zahtev (E2), TPP ga lakše ispunjava ukoliko se uloga opravdanja kao “sredstva” za otkriće istine tumači kao kauzalna. U skladu sa tim tumačenjem, TPP će razlikovati dve moguće relacije koje verovanje čine opravdanim. Prva je da je verovanje proizvedeno pouzdanim kognitivnim procesom (koji zavisi od drugih verovanja), a pošto je ovaj proces pouzdan samo ukoliko proizvodi više tačnih nego pogrešnih verovanja, ta relacija služi kao uzročno sredstvo za ostvarenje epistemičkog cilja. Drugi način na koji verovanje može biti opravdano jeste da je proizvedeno kondicionalno pouzdanim procesom koji kao input ima verovanja koja su i sama opravdana. Ova relacija ne mora imati uzročni smisao. Kondicionalno pouzdan proces biće uzročno sredstvo za postizanje epistemičkog cilja (više istinitih nego lažnih verovanja) jedino ukoliko su njegova input verovanja istinita. Međutim, pošto je za kondicionalnu pouzdanost procesa dovoljno da su input verovanja opravdana, a ona mogu biti pogrešna, nema garancije da će ovakav proces na duže staze davati više istinitih nego pogrešnih verovanja. Iako nije verovatno da će davati više pogrešnih verovanja, to se može

23 Goldman, 1986 : 49–51; Schmitt, 1992, ch.VI; Alston, 1995 : 1–29.

24 Goldman, 1986 : 14.

desiti. Jedino što TPP može da kaže u vezi sa ovom relacijom jeste da je verovatnije da će ona uzročno doprineti ostvarenju epistemičkog cilja.

Ako se uloga procesa kao sredstva za ostvarenje epistemičkog cilja tumači indikaciono, u smislu u kojem je opravdanost verovanja pokazatelj (indikator) istinitosti verovanja, shvatanje opravdanja koje nudi TPP neće biti u skladu sa (E2) zahtevom. Jer, opravdanje u ovom smislu bi, kao indikator istinitosti, moralo biti dostupno subjektu i prikazivati mu verovanje kao verovatno istinito. Osobina da je verovanje proizvedeno pouzdanim ili kondicionalno pouzdanim kognitivnim procesom, na koju se TPP poziva kao na konstitutivnu za opravdanje, ne ispunjava ova dva uslova. Ona po pravilu nije dostupna subjektu, niti se ovaj na nju može pozvati kada procenjuje i modifikuje svoja verovanja, zato što je osobina *tipa* procesa koja se može konstatovati putem empirijskog istraživanja na duge staze, u dugom nizu slučajeva. Takođe, ona sama po sebi ne može ni da ukazuje na verovatnoću istinitosti verovanja, jer je za subjekta verovatnoća istinitosti verovanja relaciono svojstvo u odnosu na skup informacija (svedočanstvo) kojim subjekt raspolaže u trenutku formiranja verovanja. Kao što je u svojoj kritici eksternalizma pokazao Bonžur, može se desiti da imamo verovanje dobijeno pouzdanim procesom koje je ipak u svetlu raspoloživog svedočanstva verovatno lažno. Bonžur takvu mogućnost ilustruje sledećim primerom: neka osoba A ubeđena je da ima natprirodnu proročansku moć, uprkos tome što za to nema nikakvu potvrdu i što su joj čak predočeni vrlo uverljivi razlozi da takva moć ne postoji; u izvesnom trenutku, A odjednom i bez ikakvog razloga ili nezavisnog svedočanstva formira verovanje da se njen prijatelj B nalazi u Parizu; koliko god u datim okolnostima to izgledalo neverovatno, B se sticajem okolnosti tog trenutka zaista zatekao u Parizu, pa bi u tim uslovima izgledalo da A ima potpuno pouzdanu proročansku moć. Paralelno tome, može se desiti da smo do nekog verovanja došli nepouzdanim procesom a da je ono u datim okolnostima i u svetlu raspoloživog svedočanstva verovatno istinito.

To što TPP ne zadovoljava uslov (E2) ukoliko se uloga opravdanja kao sredstva za ostvarenje epistemičkog cilja tumači indikaciono ipak nije pogubno po ovo eksternalističko stanovište, zato što se uloga sredstva može protumačiti kauzalno. U tome je, kao što smo ranije istakli, jedna od važnijih razlika između TPP i TPI, jer ova druga verzija eksternalizma ispunjava (E2) uslov samo ukoliko se uloga opravdanja shvati indikaciono. TPP i TPI, dakle, uslov (E2) zadovoljavaju svaka na svoj način, s obzirom na različitu interpretaciju uloge opravdanja kao sredstva za ostvarenje epistemičkog cilja.

Konačno, kada je reč o zahtevu (E3) da je za opravdanost verovanja relevantna njegova uzročna istorija (uzročno poreklo), TPP ga ispunjava dvostruko. Prvo, prema TPP opravdanost verovanja je posebna vrsta uzročne relacije koja se sastoji u tome što je verovanje uzročni rezultat primene pouzdanog ili kondicionalno pouzdanog kognitivnog procesa. I drugo, tip kognitivnog procesa je relevantan za

opravdanost nekog konkretnog verovanja da p samo pod uslovom da je pojedinačni slučaj primene tog procesa sastavni deo uzročne istorije verovanja. I u jednom i u drugom pogledu pokazuje se da opravdanje zavisi od uzročne istorije verovanja.

Obe verzije eksternalizma su, dakle, prihvatljive u svetlu osnovnih ideja (E1–E3). Na eventualnu veću prihvatljivost jedne od njih utiće dodatne okolnosti, pre svega to koliko su saglasne sa nekim drugim intuicijama ili zahtevima koje delimo u pogledu epistemičkog opravdanja. Tu pre svega imamo u vidu normativnu dimenziju opravdanja koja se ispoljava u tome što bi, ukoliko smo racionalni u epistemičkom smislu reći, opravdana verovanja trebalo da prihvatimo, a neopravdana da odbacimo. Izgleda da je glavna prednost TPI u odnosu na TPP u tome što može da sačuva ovu normativnu komponentu opravdanja. To je, ipak, tema koja prevazi-
lazi okvire ovog članka.

Živan Lazović

Filozofski fakultet, Beograd

Literatura

- Alston, W. 1989. An Internalist Externalism. U: *Epistemic Justification*. Ithaca: Cornell University Press : 227–248.
- Alston, W. 1995. How to Think about Reliability. *Philosophical Topics* : 1–29.
- Armstrong, D. 1973. *Belief, Truth and Knowledge*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bergmann, M. 1997. Internalism, Externalism, and the No-Defeater Condition. *Synthese* 110 : 399–417.
- BonJour, L. and E. Sosa. 2003. *Epistemic Justification. Internalism vs. Externalism, Foundations vs. Virtues*. Blackwell Publishing Ltd.
- Conne, E. and R. Feldman. 1998. The Generality Problem for Reliabilism. *Philosophical Studies* 89 : 1–29.
- Dretske, F. 1971. Conclusive Reasons. *Australasian Journal of Philosophy*. Vol. 49. No. 1 : 1–22.
- Goldberg, S.C. 2007. *Internalism and Externalism in Semantics and Epistemology*. Oxford: Oxford University Press.
- Goldman, A. 1979. What Is Justified Belief? U: *Justification and Knowledge*. Ed. by G.S. Pappas. Dordrecht: D. Reidel. 1979 : 1–23.
- Goldman, A. 1986. *Epistemology and Cognition*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lazović, Ž. 1995. *O prirodi epistemičkog opravdanja*. Beograd: SFD.
- Lazović, Ž. 2009. *Da li je opravdanje u glavi? Ogleđi o epistemičkom internalizmu*. Beograd: Plato.
- Lehrer, K. 1974. *Knowledge*. Oxford: Oxford University Press.

- Pollock, J. 1974. *Contemporary Theories of Knowledge*. Princeton: Princeton University Press.
- Schmitt, F. 1992. *Knowledge and Belief*. London: Routledge.
- Schmitt, F. 1981. Justification as Reliable Indication or Reliable Process. *Philosophical Studies* 40 : 409–418.
- Swain, M. 1981. *Reasons and Knowledge*. Ithaca: Cornell University Press.

Živan Lazović

Two Externalist Accounts of Epistemic Justification

(Summary)

This article deals with two prominent versions of externalist account of epistemic justification, the reliable indication theory and the reliable process theory. According to the reliable indication theory, a belief is justified if it provides a reliable indication of the occurrence of the state of affairs which makes it true. The reliable process theory holds that a belief is justified if it has been formed by a reliable cognitive process. The main contentions of this two accounts are analyzed and compared in the light of three more general and fundamental externalist ideas: (1) justification need not be cognitively available to the person whose belief is in question; (2) justification should be connected to the truth of the belief in such a way that it makes the case that one's epistemically justified belief is likely to be true; and (3) justification of one's belief depends on the causal history of the belief.

KEY WORDS: epistemic justification, belief's causal history, reliable indication, reliable process.